James Mitchell

EXPERTÍZA TERORU

Obsah

Kapitola 1. Prach slobody

Kapitola 2. Lov na vieru

Kapitola 3. Expertíza ako zbraň

Kapitola 4. Lingvistika lži

Kapitola 5. Súd bez pravdy

Kapitola 6. Väzni svedomia

Kapitola 7. Architekti strachu

Kapitola 8. Nová ríša

Kapitola 9. Export nenávisti

Kapitola 10. Mlčanie Európy

Kapitola 11. Rozmazané svedomie

Kapitola 12. Hranica strachu

Zoznam literatúry

Kapitola 1. Prach slobody

Začínal som toto vyšetrovanie bez vopred vytvoreného názoru, bez túžby niekoho obviňovať. Chcel som pochopiť, ako je možné, že v 21. storočí, v krajine, kde sa slovo „totalitarizmus“ stalo takmer nadávkou, mohlo dôjsť k návratu tých istých metód potláčania, proti ktorým sa, ako sa zdalo, už dávno vytvorila imunita. Hľadal som fakty a našiel som systém. Najprv nepolapiteľný, potom očividný, a napokon, desivo jednoduchý a účinný.

Prvé signály prichádzali nenápadne: krátke správy o zatknutiach svedkov Jehovových v rôznych mestách Ruska. V novinách to vyzeralo ako bežné správy, akoby išlo o porušenie obchodných pravidiel alebo administratívny priestupok. Za suchými formuláciami však stáli ľudské osudy. „Bolo začaté trestné stíhanie za účasť na činnosti extrémistickej organizácie.“ Táto veta sa stala univerzálnou formulkou na zrušenie práv a legalizáciu absurdnosti.

Keď som začal zbierať materiály, jedna vec mi padla do očí: vo všetkých prípadoch sa objavovali rovnaké konštrukcie, rovnakí experti, rovnaký jazyk. Vytváralo to dojem, že krajina vstúpila do éry klonovaných rozsudkov. Neznepokojovala ma samotná represívnosť systému, Rusko je na ňu zvyknuté, ale mechanická presnosť, s akou fungoval.

Videl som kópie súdnych dokumentov: protokoly výsluchov, uznesenia, znalecké posudky. Všetko vyzeralo formálne, úhľadne, dokonca „podľa zákona“. A práve v tom spočíva hlavná hrozba. Násilie už nepotrebuje hrubú formu. Jeho štýl, to je byrokratická korektnosť.

V jednom prípade expertíza tvrdila, že zmienka o „Božom kráľovstve“ v náboženských textoch vytvára u veriacich „pocit vyvolenosti a nadradenosti nad ostatnými“, čo „prispieva k podnecovaniu nenávisti“. Na tomto základe bola brožúra, ktorá šírila osvetu, uznaná za extrémistickú. Sudca súhlasil so záverom bez toho, aby položil jedinú doplňujúcu otázku. Všetko bolo rozhodnuté už vopred.

Hľadal som vysvetlenie, ako sa vedecké a právne mechanizmy mohli premeniť na nástroj ideológie. Odpoveď som našiel v dokumentoch, ktoré zverejnili nezávislí výskumníci: od začiatku roka 2010 sa v Rusku vytvoril špeciálny odbor – „religiózna expertíza“, financovaný štátom a úzko prepojený s cirkevnými štruktúrami. Na papieri ide o akademickú činnosť, v skutočnosti je to nástroj kontroly.

Metodika je jednoduchá. Vezme sa náboženský text alebo záznam zo zhromaždenia, vyberú sa jednotlivé frázy, vytrhnú sa z kontextu, a potom sa sformuluje záver o „skrytých znakoch extrémizmu“. To vyvoláva dojem vedeckosti – v správach sa vyskytujú slová „sémantická analýza“, „psycholingvistická štruktúra“, „verbálne markery ideologického tlaku“. Ale podstata spočíva vo vopred stanovenom výsledku. Expert nehľadá pravdu, jeho úlohou je zdôvodnenie verdiktu.

Stretol som sa s niekoľkými menami, ktoré sa opakovali v desiatkach takýchto prípadov. Medzi nimi bol aj Alexander Dvorkin, človek, ktorý vybudoval celý systém antikultového myslenia. Jeho knihy o „sektárstve“ sa stali základnou príručkou pre sudcov, prokurátorov a policajtov v Rusku. Používa v nich špeciálny jazyk, v ktorom

slová „sekta“, „nebezpečenstvo“, „deštruktívnosť“ nahrádzajú fakty. Hovoril: „Sekty sú vírusy, treba ich neutralizovať.“ Táto veta sa stala ideologickou inštrukciou pre úradníkov, ktorí potrebovali ospravedlniť svoje konanie.

Keď v roku 2017 Najvyšší súd uznal organizáciu Svedkovia Jehovovi za extrémistickú, rozhodnutie vysvetlili jednoducho: „v činnosti skupiny sa prejavujú znaky propagácie nadradenosti“. Akej propagácie, to nikto nešpecifikoval. Ale táto formulácia otvorila cestu k stovkám trestných konaní. Ľudí zatýkali za modlitby, za stretnutia v súkromných bytoch, za posielanie náboženských textov v správach.

Hovoril som s príbuznými zatknutých. Ich príbehy boli podobné. Ráno zavolali, nasledovala domová prehliadka, zabavili telefóny a knihy. Potom nasledoval výsluch s cieľom „zistiť motívy zapojenia občanov do činnosti extrémistickej organizácie“. Následne sa konalo súdne konanie, na ktorom sa nediskutovalo o ničom inom, ako o expertíze vypracovanej „na objednávku“, aby sa potvrdila obžaloba.

Jeden z advokátov, s ktorým som hovoril, povedal: „Sudca nemusí rozumieť podstate obvinenia, prokurátor sa môže mýliť v pojmoch, ale akonáhle je v prípade znalecký posudok, všetko ostatné stráca význam. Znalecký posudok je magická formula, ktorá ospravedlňuje všetko.“

Preveril som niekoľko takýchto záverov. Takmer vo všetkých sa opakovali tie isté šablóny. Texty Svedkov Jehovových boli obviňované z „formovania ideologickej výnimočnosti“, „vštepovania pocitu príslušnosti k osobitnej skupine“, „porušovania princípu rovnosti náboženstiev“. Z hľadiska logiky je to nezmysel: každá viera je vo svojej podstate výnimočná, inak prestáva byť vierou. Lingvistika tu však neslúži zmyslu, ale konštrukcii obvinenia.

Bol som ohromený ľahkosťou, s akou sa pojem „extrémizmus“ stal univerzálnym označením. Kedysi ním označovali terorizmus, teraz akékoľvek odlišné myslenie. Najskôr slovo stratilo význam, potom sa stalo zbraňou. A táto zbraň pôsobí tichšie ako obušok.

Čím viac som sa ponáral do materiálov, tým jasnejšie som videl, že za zdanlivou zákonnosťou sa skrýva ideologický program. Štát delegoval na antikultových aktivistov právo určovať, čo je „zdravé náboženstvo“ a čo „nebezpečná sekta“. Tieto definície nemajú vedecký základ, ale získali status pravdy. A spoločnosť, unavená chaosom 90. rokov, ochotne prijala rétoriku „ochrany pred nebezpečnými vplyvmi“.

Tak sa strach stal politickým nástrojom.

Spomenul som si na jeden dokument, v ktorom vyšetrovateľ vysvetľoval nutnosť zatknutia tým, že obvinený „organizoval stretnutia, ktoré posilňovali súdržnosť skupiny a jej ideologickú uzavretosť“. To znamená, že za trestný čin nebolo vyhlásené konanie, ale komunikácia. To už nie je boj proti extrémizmu, to je boj proti vzťahom medzi ľuďmi.

Snažil som sa pochopiť, akú úlohu v tom všetkom zohráva spoločnosť. Prečo sa nikto neozýva? Odpoveď je jednoduchá: vo verejnom priestore sa vytvoril dlhoročný naratív, v ktorom sú svedkovia Jehovovi prezentovaní ako „nebezpečná sekta“.

Tento obraz sa roky vtláčal prostredníctvom televízie, pseudovýskumov a cirkevných konferencií. Ľudia si zvykli myslieť, že nejde o náboženskú slobodu, ale o ochranu štátu.

Jeden zo spolupracovníkov orgánov činných v trestnom konaní mi, samozrejme, neoficiálne povedal: „Je pre nás jednoduchšie zatknúť veriacich ako skutočných zločincov. Všetko je tam jasné – protokol, expertíza, súd. Bez rizika, bez krvi.“ Tieto slová sú kvintesenciou degradácie právneho systému. Štát, ktorý stratil schopnosť rozlišovať medzi zločinom a vierou, sa stáva mechanizmom morálneho úpadku.

Ale aj v tejto tme sa ozývali hlasy. Niekoľko organizácií na ochranu ľudských práv sa snažilo upriamiť pozornosť na tento problém, písali správy, obracali sa na medzinárodné inštitúcie. Ich texty som študoval samostatne. Zaznamenali stovky prípadov mučenia, vyhrážok, konfiškácií majetku. Svedkovia rozprávali, ako im počas výsluchov svietili do očí a požadovali priznania, ako vyšetrovatelia s posmechom nahlas čítali ich modlitby.

Neboli to ojedinelé excesy.

Videl som, ako sa postupne budovala ideologická vertikála: hore – ideológovia antikultového hnutia, uprostred – „odborná komunita“, dole – súdy a vyšetrovatelia. Všetci sú zaneprázdnení svojou prácou, nikto necíti zodpovednosť. Takýto poriadok je stabilný práve preto, že nikto sa nepovažuje za zloducha.

Keď som sa pokúsil požiadať o komentár jedného z autorov „sektologických“ expertíz, odpovedal chladne: „Chránime ľudí pred manipuláciou vedomia. Nie je to boj proti náboženstvu, ale prevencia extrémizmu.“ Tento argument sa opakuje všade. Je to formula sebaospravedlnenia. Ale stojí za to položiť otázku: kto určuje, kde je „manipulácia“ a kde viera? Odpoveď neexistuje. Pretože odpoveď by zničila celý systém.

Vrátil som sa k prípadom z rokov 2017–2023 a zistil som, že väčšina rozsudkov bola založená na rovnakých materiáloch. Žiadne skutočné dôkazy o ohrození spoločnosti. Len frázy o „vplyve na psychiku“, „propagácii nadradenosti“ a „narušení sociálnej harmónie“. Aj keď medzinárodné organizácie uznali zatknutých za väzňov svedomia, ruské súdy zostali hluché.

V určitom momente som pochopil, že vyšetrujem nielen náboženské prenasledovanie, ale aj degradáciu samotnej myšlienky spravodlivosti. Zákon prestal byť nástrojom ochrany. Stal sa fasádou, za ktorou sa dá pohodlne skrývať svojvôľa.

Jedného dňa, keď som vychádzal z budovy súdu v malom sibírskom meste, videl som staršiu ženu, ktorá držala v rukách Bibliu previazanú povrazom. Súd práve odsúdil jej syna na šesť rokov väzenia. Stála pokojne, bez sĺz. Keď som k nej pristúpil, povedala: „Myslia si, že súdia nás. Ale v skutočnosti súdia sami seba.“

Tieto slová nepotrebujú komentár.

Vracal som sa domov s pocitom, že prach, ktorý sa usadzuje na stránkach týchto spisov, je práve popolom tej slobody, na ktorú sme kedysi boli hrdí. Popol, v ktorom ešte tlie slabé teplo – spomienka na to, čo je to svedomie.

A ak ju dnes zakopávajú pod protokolmi a expertízami, zajtra na tomto mieste vyrastie to, čo už raz bolo – strach, ktorý sa stal zákonom.

Nepíšem to kvôli senzácii. Len konštatujem fakt: v Rusku opäť začala éra, v ktorej je viera stotožňovaná so zločinom. Len teraz sú namiesto táborov súdnoznalecké posudky, namiesto udávania lingvistické závery, namiesto straníckych sloganov sú odkazy na články trestného zákonníka.

História sa opakuje nie krikom, ale šepotom. Šušťaním papiera.

Zbieram tieto papiere, list po liste, a chápem, že za každým podpisom, za každým slovom „extrémizmus“ stojí niečí osud. A čím viac je týchto papierov, tým menej vzduchu zostáva tým, ktorí sa ešte snažia hovoriť pravdu.

Sloboda neumiera okamžite. Pomaly sa mení na prach – pod údermi pečiatok a štemplov.

A ak sa tento prach nerozptýli, stane sa cementom pre novú stenu, za ktorou budú opäť súdiť nie za zločiny, ale za vieru.

Kapitola 2. Lov na vieru

Pramene tejto kampane spočívajú v uvedomení, v jazyku, v tom, ako sa postupne formoval nový postoj k náboženstvu. Ten, kto kontroluje význam slova, kontroluje aj to, koho zajtra možno nazvať nepriateľom.

Slovo „sekta“ kedysi znamenalo jednoducho „oddelená skupina“. V ruskom používaní sa zmenilo na rozsudok. Nie je to termín, ale nálepka.

V polovici deväťdesiatych rokov sa na pozadí rastúceho záujmu o vieru objavil strach. Spoločnosť, ktorá nebola zvyknutá na náboženskú rozmanitosť, hľadala jednoduché odpovede. Niektorí videli v nových hnutiach zdroj duchovného znovuzrodenia, iní hrozbu pre štát. Na tomto strachu vyrástol antikultový diskurz. Jeho jadro tvorili bývalí úradníci a teológovia, ktorí na seba vzali úlohu expertov na „nebezpečné kultové hnutia“. Tak sa na scénu dostal Alexander Dvorkin – človek, ktorý sa neskôr stal ústrednou postavou celého tohto ideologického aparátu.

Našiel som jeho rané publikácie. Boli napísané s okázalou akademickosťou, ale medzi riadkami bolo cítiť fanatizmus. Tvrdil, že sekty fungujú „podľa zákonov mafiánskych štruktúr“ a že ich cieľom je „podkopávanie tradičných hodnôt“. Tieto formulácie sa rýchlo preniesli do oficiálnych dokumentov. Neboli v nich žiadne empirické údaje, len viera v to, že cudzia viera je nebezpečná.

Keď som začal analyzovať kroniku konca deväťdesiatych rokov, videl som, ako sa pomaly, ale postupne formoval model „lovu na vieru“. Najprv to boli verejné prednášky o „psychologickom násilí v sektách“. Potom spoločné semináre s pracovníkmi prokuratúry. Neskôr účasť na parlamentných vypočutiach. Postupne sa antikultové hnutie z marginálneho kruhu premenilo na poradný aparát pri moci.

Táto evolúcia je takmer nepostrehnuteľná, ale dá sa dokumentárne vysledovať. V správach sa uvádza, že „náboženská rozmanitosť vytvára riziká pre spoločenskú stabilitu“. Z tejto tézy vznikla idea „kontrolovanej duchovnosti“. Sloboda svedomia bola povolená len v medziach určených štátom.

Videl som zápisy z konferencií, kde tí istí ľudia, ktorí písali „odborné posudky“ proti svedkom Jehovovým, uvažovali o potrebe „duchovnej bezpečnosti“. Tento výraz je ruským vynálezom. Znie ušľachtilo, ale znamená jednoducho to, že štát rozhoduje, čomu môžu občania veriť.

Postupne sa k tomuto hnutiu pridali aj novinári. Tlačili sa články s rovnakými nadpismi: „Sekta nablízku“, „Ako chrániť deti pred náborom“, „Pozor, svedkovia“. Texty neboli overované, nevyžadovali sa v nich žiadne dôkazy. Dôležité bolo vytvoriť atmosféru ohrozenia. Porovnával som publikácie a zistil som, že mnohé vety sa zhodujú doslovne. Nebol to už novinársky materiál, ale metodika.

V roku 2009 sa konalo jedno z prvých veľkých fór „o boji proti deštruktívnym kultom“. Medzi organizátormi boli štátne orgány, zástupcovia cirkvi a opäť Dvorkin. Vtedy zaznela myšlienka, ktorá sa stala programovou: „Sloboda svedomia sa nesmie

zmeniť na slobodu ničenia“. V týchto slovách cítiť logiku represií – nahradenie slobody bezpečnosťou.

Keď som sa stretával s ľuďmi, ktorí sa vtedy zúčastňovali diskusií, hovorili pokojne, bez zloby. Naozaj verili, že chránia spoločnosť. A to je desivé: tento systém sa neopiera o sadizmus, ale o presvedčenie. Človek, ktorý je presvedčený, že bojuje proti „nebezpečným sektám“, necíti vinu, keď žiada zakázať zhromaždenie veriacich.

Po roku 2000 začalo antikultové hnutie v Rusku získavať podporu štátu, ktorá sa do roku 2010 ešte posilnila. Na viacerých vysokých školách boli zavedené kurzy zamerané na štúdium nových náboženských hnutí, financované prostredníctvom štátnych grantov. Tieto programy pripravovali odborníkov, ktorých závery sa používali v súdnych konaniach týkajúcich sa činnosti „deštruktívnych“ organizácií. Hnutie sa tak transformovalo na inštitucionalizovaný systém, ktorý spolupracuje s orgánmi činnými v trestnom konaní.

Hovoril som s jedným bývalým zamestnancom Centra pre boj proti extrémizmu, ktorý sa podieľal na kontrolách náboženských komunít. Neskrýval, že základom pre prehliadky boli práve správy antikultových organizácií. „Dávajú nám smerovanie,“ povedal. „My to len vykonávame.“ Jednoduchý reťazec: expert vymyslí hrozbu, bezpečnostné zložky ju potvrdia, súd ju schváli.

Ale prečo sa práve svedkovia Jehovovi stali hlavným nepriateľom? Odpoveďou je pohodlie. Je to mierumilovná, disciplinovaná skupina, ktorá nie je náchylná k odporu. Takýchto ľudí je bezpečné zatýkať. Navyše ľahko zapadajú do šablóny „cudzincov“ – uzavretá štruktúra, medzinárodné väzby, špeciálna terminológia. Všetko to ideálne zapadalo do obrazu „nebezpečnej sekty“.

Našiel som zápisnicu z jednej porady z roku 2016, kde predstavitelia bezpečnostných zložiek otvorene hovorili: „Svedkovia Jehovovi sú skúšobným polygónom. Na nich otestujeme mechanizmus boja proti náboženskému extrémizmu.“ Po tejto vete už neboli žiadne pochybnosti: nejde o ochranu občanov, ale o trénovanie represívneho systému.

Masová kampaň začala práve vtedy. V televízii sa objavili reportáže s zábermi z prehliadok, v ktorých sa v detailných záberoch ukazovali Biblie a časopisy, ako keby išlo o zakázané látky. Komentáre boli vždy rovnaké: „organizácia je zakázaná“, „zhromaždenia majú extrémistický charakter“. Nikto nevysvetlil, čo presne je extrémistické na čítaní Biblie.

V archívoch som našiel analytickú poznámku, v ktorej sa uvádzalo: „Hlavnou úlohou je nedovoliť sektám vytvoriť pozitívny obraz v médiách.“ To znamenalo cenzúru bez cenzúrnych príkazov. Novinárom sa jednoducho odporúčalo „konzultovať materiály s kompetentnými odborníkmi“. Tak sa lož stala normou služobnej povinnosti.

Antikultové hnutie vybudovalo sieť vzájomnej podpory. Jedni písali články, druhí ich citovali ako „názor odborníkov“, tretí sa odvolávali na publikácie ako na „údaje médií“. Výsledkom bola ilúzia konsenzu: akoby spoločnosť skutočne vnímala veriacich ako hrozbu.

Niekedy tento systém zlyhával. V roku 2014 jeden z lingvistov, ktorý sa podieľal na expertíze v prípade náboženskej literatúry, odmietol podpísať záver. V jeho liste sa píše: „Požiadali ma, aby som uznal extrémizmus tam, kde neexistuje. Nemôžem sa na tom podieľať.“ List ututlali, meno vymazali z databázy. Ale samotný fakt odporu hovorí: nie všetci boli pripravení stať sa nástrojom. Stretol som takých ľudí, nie veľa, ale sú.

Raz som na jednom z okrúhlych stolov počul, ako jeden z „expertov“ povedal: „Je potrebné chrániť občanov pred ideologickým vpádom.“ Spýtal som sa: „A kto ochráni občanov pred vami?“ Neodpovedal, len sa uškrnul.

Takto vyzerá sebavedomie systému, ktorý sa nepovažuje za systém.

Dnes už nie je možné oddeliť štátny aparát od antikultového hnutia. Splynuli. Dvorkin a jeho stúpenci vystupujú na oficiálnych fórach, radia súdom, školia orgány činné v trestnom konaní. Ich rétorika prenikla do zákonov, učebníc, spravodajských relácií.

A keď počujem ďalšiu správu o zatknutí veriacich, chápem, že to nie je výnimočný prípad, ale pravidlo. V krajine, kde je pojem „viera“ privatizovaný, je všetko ostatné vyhlásené za kacírstvo.

Často sa ma pýtajú, prečo sa venujem tejto práci. Odpoveď je jednoduchá: chcem chrániť slobodu svedomia ako základnú hodnotu ľudstva a zachytiť moment, keď hrozí, že sa stane výsadou, a nie právom. Usilujem sa o to pre dobro spoločnosti a budúcnosť našich detí.

Kým píšem tieto riadky, niekde opäť prebiehajú prehliadky. Knihy sa zapisujú ako vecné dôkazy. Odborníci pripravujú nové posudky. Na zasadnutiach opäť zaznejú tie isté slová: „propaganda nadradenosti“, „ohrozenie tradičných hodnôt“.

História sa opakuje s matematickou presnosťou. Len tentoraz je to formulované v formulároch a podpisoch.

Pozerám sa na tieto dokumenty a chápem, že „lov na vieru“ nie je metafora. Je to systém, ktorý má štruktúru, rozpočet, funkcie a plán. Chýba mu len svedomie.

Popol slobody sa mení na cement novej ideologickej steny, za ktorou je počuť tlmený hlas tých, ktorí sa stále modlia. Nežiadajú pomstu, nevolajú na mítingy. Oni jednoducho zostávajú ľuďmi, ktorí veria. A to znamená, že pokiaľ existujú, systém nezvíťazil.

Kapitola 3. Expertíza ako zbraň.

Keď som začal študovať súdne prípady, pochopil som: celá táto kampaň nestojí na sile ani na zákonoch. Stojí na papieroch – na „expertízach“. Je to nový druh zbrane, tichý a čistý. Nie je to automat ani obušok, ale dokument s pečiatkou.

Videl som desiatky takýchto záverov. Všetky začínali rovnako: „Na základe vykonanej lingvistickej analýzy...“. Ďalej nasledoval súbor termínov, ktorým málokto rozumel. „Sémantická dominancia náboženskej lexiky“, „nastavenie na výnimočnosť“, „manipulatívny vplyv“. Všetko to vyzeralo ako vedecký jazyk, kým som neprečítal záver: text obsahuje znaky extrémizmu.

Dlho som sa snažil zistiť, odkiaľ sa vzal tento žáner – expertíza, ktorá neskúma, ale obviňuje. Prvé vzorky sa objavili na začiatku druhého tisícročia, keď štát hľadal právnu formulu pre ideologickú kontrolu. Po teroristických útokoch na začiatku storočia začali orgány rozširovať pojem „extrémizmus“. Postupne sa pod neho začalo zaraďovať nielen násilie, ale aj slová.

Spočiatku sa expertízy objednávali na kontrolu publikácií na internete. Potom na náboženské texty. Keď sa v roku 2010 na zoznam zakázaných materiálov začali dostávať náboženské knihy, mechanizmus už fungoval ako hodinky. Každá nová expertíza potvrdzovala predchádzajúcu, čím vytvárala zdanie vedeckosti. Hovoril som s lingvistkou, ktorá sa kedysi zúčastňovala na podobných kontrolách. Súhlasila, že bude hovoriť bez nahrávania: „Vedeli sme, čo očakávajú. Priniesli sme materiály a priamo sa opýtali: ‘Potrebujete extrémizmus alebo nie?‘ Ak áno, našli sme ho. Metóda je jednoduchá: vystrihneš vetu, zmeníš kontext, interpretuješ ju ako výzvu k nadradenosti. To je všetko.“ Hovorila pokojne, bez hnevu. Nemala pocit, že niekomu ničí život. Jednoducho plnila objednávku.

Až neskôr som pochopil, prečo je tento mechanizmus taký stabilný. Zbavil systém zodpovednosti. Sudca hovorí: „Nie som odborník, spolieham sa na experta.“ Expert hovorí: „Dal som vedecké stanovisko.“ Vyšetrovateľ hovorí: „Ja som len vyhotovil spis.“ Nikto nie je vinný, ale výsledkom je, že niekto sedí vo väzení.

V jednej z expertíz som čítal: „Texty Svedkov Jehovových obsahujú verbálne markery, ktoré formujú predstavu o nadradenosti ich svetonázoru nad ostatnými.“ Prečítal som si túto vetu niekoľkokrát. Ak by sme sa riadili touto logikou, každé náboženstvo by bolo trestné: kresťanstvo, islam, judaizmus – všetky presadzujú výnimočnosť svojej viery. Sudca však nerozmýšľal. Jednoducho prečítal záver experta.

V inej práci sa tvrdilo, že slovo „kráľovstvo“ je „lexéma, ktorá implikuje hierarchiu a vylúčenie“. Znie to ako paródia, ale dokument mal právnu platnosť. Na jeho základe bol človek zbavený slobody.

Snažil som sa nájsť stopy skutočnej metodológie. V oficiálnych učebniciach lingvistiky nie je kapitola „určovanie extrémizmu v texte“. Toto všetko je pseudoveda, vymyslená na konkrétne účely. Ale pseudoveda, uznaná súdom, sa stáva zákonom.

Študoval som materiály z interného seminára pre odborníkov, ktorý sa konal za podpory ministerstva spravodlivosti. V programe bola aj prednáška „Využitie psycholingvistických prístupov v boji proti náboženskému extrémizmu“. Tam sa priamo uvádzalo: „Hlavným cieľom je naučiť sa rozlišovať znaky extrémizmu v textoch, kde nie sú jasne vyjadrené“. Táto veta je vo svojej podstate pôsobivá: hľadať to, čo neexistuje.

Spomínam si na staré sovietske metódy. Vtedy obviňovali z „antisovietskej agitácie“ za slová, ktoré nikto nevyslovil. Teraz – z „extrémizmu“ za významy, ktoré tam nikto nevkladal. Rozdiel je len v slovníku.

Keď som čítal tieto expertízy, cítil som takmer fyzické podráždenie. Každý riadok bol príkladom toho, ako sa vedomosti menia na nástroj útlaku. Vedecký jazyk sa stal obuškom.

Za lingvistikou však stála filozofia – viera, že myšlienku možno merať, klasifikovať a súdiť. Táto viera je podstatou totalitarizmu.

V jednom z prípadov sa vyšetrovateľ odvolával na záver, v ktorom sa tvrdilo, že zhromaždenia Svedkov Jehovových „vytvárajú osobitný typ komunikácie, ktorý bráni integrácii jednotlivca do spoločnosti“. Z pohľadu sociológie je to nezmysel, ale v logike obžaloby je to dôkaz viny. Človek sa stáva vinným z toho, že má svoje presvedčenie.

Hovoril som s advokátom, ktorý zastupoval niekoľkých veriacich. Rozprával mi, ako experti odmietali prísť na pojednávania, aby nemuseli odpovedať na otázky. „Neboja sa súdu, ale profesionálnej hanby. Lebo akákoľvek komisia, akákoľvek katedra by ich metodiku rozniesla na prach. Ale systém ich chráni ako nedotknuteľných. Sú potrební ako krytie.“

Títo „nedotknuteľní“ sú skutočnou elitou ideologického aparátu. Platia im služobné cesty, citujú ich televízne kanály, pozývajú ich na univerzity. Vyzerajú ako profesori, ale slúžia tomu istému, čomu kedysi slúžili cenzori.

Spomenul som si na jednu z verejných prednášok Dvorkina. Hovoril sebavedome, dokonca priateľsky, bez agresivity, o tom, že sekty sú ako sociálne vírusy, pred ktorými je potrebné chrániť spoločnosť.

Ľudia v sále tlieskali. Nikto si nevšimol, ako slovo „vírus“ premenilo veriacich na biologickú hrozbu. Po takejto metafore sa akékoľvek prenasledovanie javí ako hygienické opatrenie.

Expertíza založená na tejto logike vždy končí rovnako. Nehľadá pravdu, potvrdzuje diagnózu.

Keď som začal porovnávať rôzne prípady, všimol som si opakujúce sa frázy. Ukázalo sa, že celé odseky putujú z jedného záveru do druhého. Niekedy dokonca s tými istými tlačovými chybami. Systém klonuje vlastnú lož, kým sa nestane normou.

Požiadal som jedného nezávislého lingvistu, aby analyzoval tieto texty. Dlho listoval v dokumentoch, a potom ticho povedal:

„Toto nie je lingvistika. Je to náboženská cenzúra zamaskovaná za vedu.“

Mal pravdu. Expertízy nielenže ničia veriacich, ale zabíjajú samotnú myšlienku objektívneho poznania.

Zakaždým, keď čítam ďalší rozsudok, v ktorom fráza „podľa záveru experta“ nahrádza argumentáciu, vidím ten istý obraz: súd sa mení na obrad, expert na kňaza a zákon na vieru. To všetko vytvára ilúziu poriadku. Papiere sú vyplnené, podpisy sú, pečiatky tiež. Ale v tomto poriadku nie je pravda a spravodlivosť. Je tam len chladná taktika strachu.

Spomínam si na človeka menom Vladimír, odsúdeného na šesť rokov. V obžalobe proti nemu sa uvádzalo, že „viedol stretnutia zamerané na zapojenie občanov do činnosti extrémistickej organizácie“. V skutočnosti to boli bežné stretnutia na čítanie Biblie. Odborník usúdil, že samotná forma kolektívneho čítania „môže vyvíjať psychologický tlak“. Súd s tým súhlasil.

Po vynesení rozsudku Vladimír v poslednom slove povedal:

„Môžete nazvať moju vieru extrémizmom, ale nemôžete presvedčiť svedomie, že pravda sa zmenila.“

Táto veta potom zmizla zo zápisnice zo zasadnutia. Vyškrtli ju, rovnako ako všetko, čo nezapadalo do schémy.

Niekedy sa mi zdá, že v týchto posudkoch je niečo zo starej sovietskej psychiatrie. Vtedy ľudí označovali za nezodpovedných za „neústupnosť v presvedčeniach“. Teraz, za extrémistov, za to isté.

Snažil som sa pochopiť, prečo to spoločnosť akceptuje. Odpoveď je jednoduchá: odborný jazyk vytvára ilúziu objektivity. Ľudia veria papieru. Keď je v texte napísané „bola vykonaná analýza“, nikto sa nepýta, aká. Vedecká terminológia odstraňuje pochybnosti.

Raz som videl, ako sa sudca pri čítaní rozsudku zamotal v pojmoch a jednoducho vynechal odsek, aby nevyslovil nezmysel. Ale nič to nezmenilo – rozsudok bol aj tak odsudzujúci.

Expertíza, to je rituál očistenia súdnej moci. Premieňa svojvôľu na vedu, lož na formulu, násilie na dokument.

Čítam ďalšiu správu a cítim, ako slová strácajú váhu. Každé z nich je použité proti človeku: viera, komunita, Biblia, modlitba. Všetko toto je teraz „dôkazom zločinu“. A ja chápem: práve v tomto bode sloboda definitívne umiera – nie keď strieľajú, ale keď nahrádzajú zmysel. Mechanizmus funguje bez porúch. Nevyžaduje katov. Stačí expert s úradnou pečiatkou.

Dokončil som čítanie ďalšej zložky a dlho som sedel mlčky. Za oknom sa stmievalo. Niekde v tom momente iný expert, v inom meste, písal novú expertízu bez toho, aby premýšľal, že drží v rukách zbraň. Len plnil objednávku... A ja som si do svojho zápisníka zapísal jednu vetu: *„Keď sa lož stane formulou, pravda sa stáva trestným činom.“*

Kapitola 4. Lingvistika lži

Áno, jazyk dokáže zabíjať. Po preštudovaní desiatok trestných prípadov som pochopil, že slová sú hlavnou zbraňou tejto vojny. Žiadna z kampaní proti svedkom Jehovovým by sa nemohla uskutočniť bez premeny jazyka na nástroj násilia. Všetko začalo nie rozsudkami, ale formuláciami.

Keď vyšetrovateľ píše „formovanie výnimočnosti“, nemyslí na to, že táto fráza bude pre konkrétneho človeka znamenať rozsudok, väzenie, zničenú rodinu. Pre neho je to len šablóna. Ale z týchto šablón sa skladá systém, v ktorom slovo „viera“ už znie ako „nebezpečenstvo“.

Lingvisti, ktorí sa podieľali na prípadoch, uisťovali, že používajú vedeckú metodiku. Ale v ich správach neboli ani údaje, ani kontext, ani logika. Nie je to analýza – je to obžaloba zapísaná vedeckým jazykom. Videl som záver, v ktorom bolo slovo „viera“ definované ako „systém presvedčení, ktorý predpokladá výlučnosť vlastných predstáv o Bohu“. Záver: „prítomnosť znakov ideologickej nenávisti“. To nie je ani lož – to je gramatické rúhanie.

V inej expertíze sa tvrdilo, že výraz „Boh zničí zlo“ obsahuje „výzvu k násiliu“. Sudca to prijal bez námietok. Tak sa jazyk Biblie stal dôkazom.

Gogoľ kedysi napísal, že slovo je veľká sila, ktorá dokáže oživovať alebo ničiť. Teraz skutočne ničí.

Hľadal som zákonitosť a pochopil som: základom všetkých týchto záverov je prevrátená logika. Každé tvrdenie sa dá zmeniť na obvinenie, ak sa nahradia slovesá a podstatné mená. Povedať „hľadáme pravdu“ – a počuť v odpovedi „vnucujete pravdu“. Povedať „Boh je veľký“ – a dostať „vyjadrenie o nadradenosti“. To je technika významového násilia.

Narazil som na archív listov jedného profesora, ktorý kedysi vyučoval lingvistiku na provinčnej univerzite, a potom sa stal súdnym znalcom. V jednom liste písal kolegovi: *„Všetci sme unavení hľadaním objektivity. Systém vyžaduje záver, nie pravdu.“* A dodal: *„Ak odmietneš podpísať, prídeš o akreditáciu.“* Tak sa lož stala profesiou.

Stretol som sa s jedným nezávislým odborníkom. Súhlasil, že zanalyzuje niekoľko „expertíz“. Po prečítaní vysvetlil, že podobné texty sú zostavené podľa šablóny: najskôr sa označí „predmet výskumu“, potom sa vloží formulácia „obsahuje známky vplyvu“. Obsahuje – znamená, že je už vinný. Odborník ani nemusí dokázať existenciu účinku. Samotné slovo „príznaky“ funguje ako rozsudok. Práve táto antikultová lingvistika sa stala novým trestným kódexom.

Kedysi sa podobné postupy používali v tlači: označovali sa „odpadlíci“, „nepriatelia ľudu“. Teraz sú to tie isté slová – v záveroch, v súdnych protokoloch, vo vyhláseniach tlačových služieb. Éra sa naučila klamať „odborne“.

Mňa osobitne zasiahla jedna formulácia: *„Používanie emocionálne zafarbeného jazyka posilňuje vplyv na podvedomie adresáta“*. Dá sa použiť na akýkoľvek prejav –

na kázeň, na báseň, na rozhovor. Ale v kontexte súdu to znamená: emócie sú už trestným činom.

Systém ničí jazyk, aby zničil zmysel. Keď je každé slovo podozrivé, hovoriť pravdu sa stáva nemožným.

Videl som, ako sudcovia čítali rozsudky, v ktorých sa tieto frázy striedali jedna za druhou, bez porozumenia. Nemusia rozumieť – text vykonáva prácu sám. Nahrádza svedomie.

Postupne som začal za slovami vidieť tváre. Tí, ktorí písali tieto texty, žijú bežný život: prednášajú, publikujú články, dostávajú ocenenia. Nepovažujú sa za klamárov. Sú presvedčení, že slúžia poriadku. To je tá najstrašnejšia lož, keď človek verí, že koná dobro, a pritom ničí pravdu.

Spomenul som si na jeden proces v Povolží. Mladá žena obvinená z účasti v „extrémistickej organizácii“ povedala: *„Ak považujete lásku k Bohu za zločin, potom súďte všetkých, ktorí sa modlia.“* Prokurátorka na to odpovedala citátom z expertízy: „Veta ‘láska k Bohu‘ posilňuje náboženskú identitu a môže viesť k postaveniu sa proti spoločnosti.“ V sále bolo ticho. Bolo ťažké uveriť, že to bolo myslené vážne.

Keď som sa neskôr rozprával s touto ženou, už po vynesení rozsudku, povedala: *„Nie som nahnevaná. Je mi ich dokonca ľúto. Nechápu, čo robia.“* Táto veta znela ako modlitba.

Čoraz častejšie si myslím, že jazyk je posledným bojiskom. Stratíte slová – stratíte slobodu. Keď štát zavedie monopol na význam, už ovláda človeka.

V jednom z archívov som našiel návrhy zákona o „ochrane duchovných hodnôt“. Navrhovalo sa v ňom vytvorenie špeciálneho orgánu na kontrolu „rečových praktík náboženských združení“. To znamená sledovať nie činy, ale slová. Od myšlienky k praxi je len krôčik. Dnes experti „analyzujú texty“, zajtra budú analyzovať myšlienky.

Od úradníkov som mnohokrát počul: *„Nebojujeme proti náboženstvu, bojujeme proti ideológii“*. Ale kde je hranica? V ich jazyku sa náboženstvo už stalo ideológiou. A viera – informačným rizikom.

Táto lingvistika lži je výhodná aj preto, že je univerzálna. Dá sa použiť na každého oponenta. Dnes na svedkov Jehovových, zajtra na tých, ktorí jednoducho povedali nesprávne slovo.

A to všetko pod rúškom vedy.

Myslím si, že v histórii zostane len suchá stopa týchto formulácií. Niekedy ich budú študovať ako pamiatku éry sebaklamu, čias, keď slovo „expert“ znamenalo „inkvizítor s diplomom“.

Zatiaľ však táto lingvistika naďalej funguje. Preniká do tlačových správ, do aktualít, do vyhlásení. A každé jej slovo zanecháva na svedomí krajiny ďalšiu stopu.

Zavrel som zložku s ďalším prípadom a pochopil som: lož nepotrebuje hlasné slogany. Žije v tichých formuláciách. A kým sa tieto formulácie naďalej množia, pravda je nútená šepkať.

Kapitola 5. Súd bez pravdy

Počas zbierania materiálov pre knihu som sa zúčastnil na desiatkach procesov. Každé zasadnutie začínalo rovnako – hluk na chodbe, vŕzganie dverí, suché hlasy. Ľudia v uniformách, ľudia s aktovkami, ľudia s únavou v očiach. Na lavici obžalovaných nesedeli zločinci, ale veriaci. Niekto drží v rukách tenkú Bibliu, niekto len sedí a nezdvihne hlavu. V týchto sálach sa nevedú spory. Existuje scenár.

Sudca číta obvinenie: účasť na činnosti zakázanej organizácie, uchovávanie extrémistických materiálov, propagácia nadradenosti. Slová sú vyslovované rovnomerne, bez emócií. Nikto nešpecifikuje, v čom spočíva tá „nadradenosť“ – v modlitbe, v čítaní, vo viere. Odpoveď nie je potrebná. Na stole leží expertíza a jej záver nahrádza všetky dôkazy.

V malej sále provinčného súdu som videl, ako sa advokátka pokúsila položiť expertovi otázku: „Vysvetlite, prečo je veta ‘Boh zachráni spravodlivých’ extrémistická?“ Sudca ju zastavil: „Neodbočujte od témy.“ To bola téma. Ale súdu to bolo jedno.

Tu sa pravda nehľadá. Tu sa formuluje obvinenie. Všetko je vopred známe: sudca nekladie otázky, prokurátor nepochybuje, advokát vie, že prehrá. V tejto tichosti nie je miesto pre pravdu. Je tu len rituál, ktorý treba doviesť do konca.

Pochopil som, že ruský súd prestal byť priestorom na úvahy. Premenil sa na rituál lojality. V každom prípade je vidieť tú istú logiku: nie zistiť, ale potvrdiť. Súd je ako pečiatka na vopred vytlačenom liste.

Advokáti mi rozprávali, že sudcovia niekedy dostávajú vopred pripravené rozsudky. Musia len nahradiť priezviská. Nebol som prekvapený. Tento systém nie je vytvorený na hľadanie pravdy, ale na reprodukciu strachu.

Na jednom zasadnutí v Kemerove šesťdesiatročný muž obvinený z „organizovania činnosti extrémistickej skupiny“ povedal: *„Nikoho som nenútil veriť. Len sme čítali Bibliu. Ak je to zločin, potom je zločincom sám Kristus.“* V sále sa ozval jemný šum. Sudca požiadal o ticho a o päť minút vyhlásil rozsudok: šesť rokov väzenia. Všetko bolo vopred naplánované, ako v laboratóriu.

Tieto súdy sú divadlom, kde herci už dávno poznajú svoje role. Prokurátor musí preukázať rozhodnosť, sudca prísnosť, advokát formálnu účasť. Diváci netlieskajú, majú len pocit bezmocnosti.

Najdesivejšia je ľahostajnosť. Keď človeka odsudzujú, nikto nezdvihne hlavu. Ani sekretárka, ktorá píše protokol, sa nepozerá na obžalovaného. Píše: „odsúdený podľa článku...“ ako keby vypĺňala účtovný výkaz.

Jedného dňa som videl, ako matka obžalovaného ticho položila ruku na sklo klietky. Jej syn sa usmial. Nepovedali ani slovo. Sudca vyhlásil prestávku, strážcovia odviedli obžalovaného, žena zostala sedieť. Nikto k nej neprišiel. V tejto scéne je celá podstata procesu: ľudský cit nemá jurisdikciu.

Po každom takom dni som vyšiel na ulicu a dlho som sa nemohol naplno nadýchnuť. Vzduch v týchto mestách bol ako nasiaknutý papierovým prachom, prachom rozsudkov. Usadzuje sa v pľúcach, v pamäti, v jazyku.

Čítal som stenogramy. Sudcovia často citujú expertízy takmer doslovne, dokonca aj s gramatickými chybami. Slová expertov sa stávajú súdnou mantrou.

Jeden mladý sudca sa mi po zasadnutí priznal:

„Chápete, nemáme na výber. Rozhodnutia prichádzajú zhora. Ak oslobodím, príde kontrola.“ Spýtal som sa: „Tak načo ste tu?“ Pokrčil plecami:

„Niekto predsa musí prečítať rozsudok.“

Táto veta ma prenasleduje dodnes. Sudca, ktorý vie, že vynáša nespravodlivosť, ale aj tak prečíta rozsudok. Tak sa ničí právo. Nie krikom, ale ľahostajnosťou.

Niekedy sudcovia predstierajú, že počúvajú argumenty obhajoby. Kývajú hlavou, spresňujú, žiadajú vysvetlenie. Ale potom aj tak vyslovia to isté: „podľa záveru znalca...“. Je to ako formula očistenia: odvolal sa – znamená, že je nevinný. Sudca sa zbaví zodpovednosti a prenesie ju na papier.

Všimol som si, že mnohí obžalovaní majú rovnaký pohľad – nie strachu, ale únavy. Ľudia, ktorí si zvykli na nespravodlivosť, prestávajú čakať na spravodlivosť. Čakajú len na koniec. A to je víťazstvo systému.

Rozprával som sa so ženou, ktorej manžela odsúdili za „organizovanie zhromaždení“. Povedala:

„Vedeli sme, ako to skončí. Chceli sme len, aby sa na nás sudca aspoň pozrel. Nie ako na prípad, ale ako na ľudí. Nepozrel sa.”

V tejto vete je vyjadrené celé zlyhanie spravodlivosti. Keď súd prestane vidieť človeka, mení sa na mechanizmus.

Spomínam si na staré kroniky: tie isté protokoly, tie isté formulácie – „vinný zo šírenia myšlienok“. História sa akoby opakuje presne do bodky. Len namiesto ideológie je teraz náboženstvo, namiesto straníckej línie – boj proti extrémizmu.

Niekedy sa zdá, že samotná pravda sa bojí vstúpiť do týchto budov. Nenachádza jazyk, ktorým by mohla hovoriť. Každý termín je už obsadený lžou. Dokonca aj slovo „sloboda“ tu znie ako obvinenie.

Na jednom procese v Petrohrade som sedel vedľa prekladateľa. Obžalovaný bol cudzinec, nehovoril po rusky. Keď sudca prečítal rozsudok, prekladateľ potichu povedal po anglicky: „Guilty“ (Vinný). A hneď dodal šepotom: „But not really“ (Ale nie naozaj). Potom sklopil oči.

Spravodlivosť zmizla z jazyka. Zostali len procesné formulky. „Po preskúmaní materiálov prípadu... stanovil... uznať za vinného...“. Slová bez duše, bez kontextu, bez pravdy. Stroj hovorí jazykom, v ktorom už niet človeka.

Niekedy sa pristihnem pri myšlienke, že skutočnými svedkami týchto procesov nie sú advokáti ani novinári, ale stenografky. Vidia všetko, ale nikdy sa nevyjadria. Ich prácou je zaznamenávať. Sú kronikárkami mlčania.

Jeden starý advokát mi povedal:

„Súd je zrkadlom spoločnosti. A naša spoločnosť si zvykla žiť bez zrkadiel.“

Mal pravdu. Súd len odráža to, čo my dovolíme, aby sa dialo.

Niekedy budú tieto protokoly čítať historici. Budú prekvapení: ako bolo možné s takou ľahkosťou vynášať rozsudky za vieru? Odpoveď je jednoduchá – pravdu nahradila forma a formu povýšili na zákon.

Vychádzam z ďalšieho súdu a vidím, ako eskorta vedie človeka v putách. Kráča pokojne, dokonca sebavedome. Za ním sa zatvárajú dvere. Zostávam s pocitom, že pravda opäť zostala vonku.

Každý takýto deň ma utvrdzuje v jednom: súd, v ktorom nie je miesto na pochybnosti, už nie je súdom. Je to aparát na potvrdzovanie lží. Jeho rozsudky nie sú rozhodnutia, ale dokumenty doby, v ktorej je pravda vyhlásená za extrémizmus.

A predsa aj tu, v tejto tichosti, zostáva malá trhlina. Niekedy v očiach obžalovaných nevidím strach, ale dôstojnosť. Nepotrebuje ospravedlnenie, neprosí o milosť. Proste je – ako pripomienka toho, že pravdu nemožno zničiť rozsudkom.

Kapitola 6. Väzni svedomia.

Zakaždým, keď otvorím nový trestný spis, leží predo mnou spolu s fasciklom papierov niečí ľudský život, zložený do archívnej obálky. Na obálke sú suché slová: *„na základe znakov trestného činu, stanoveného...“*, a za touto formulkou je dom, rodina, viera, známa vôňa rannej kávy. Všetko, čo robí človeka človekom.

Dlho som váhal, kým som začal písať o väzňoch svedomia. Chcel som si zachovať odstup, aby som nestratil objektivitu vyšetrovania. Ale čím hlbšie sa vŕtate v materiáloch, tým ťažšie je zostať len novinárom. Pred faktami nemožno zostať ľahostajným.

Prvé listy som dostal od manželiek a matiek zatknutých. Písali bez sťažností, stroho a jednoducho, ako keby pokračovali v písaní denníka. *„Dnes sme znova poslali balík. Drží sa. Hovorí, že číta Bibliu spamäti.“* V týchto riadkoch nebolo zúfalstvo – len vnútorná sila, akú v protokoloch nenájdete.

V jednom z listov žena písala: *„Vyšetrovateľ povedal, že môj manžel je nepriateľom štátu. Spýtala som sa ho, prečo. Odpovedal: ‚Za organizovanie zhromaždení‘. Žili sme pokojne, pracovali sme, nikomu sme neprekážali. Teraz nás nazývajú extrémistami.“* Skončila vetou, ktorú som si navždy zapamätal: *„Ak sa pravda stáva zločinom, znamená to, že svet zošalel.“*

Odcestoval som za ňou do mesta na Volge. Dom stál na okraji mesta, vedľa neho bola malá záhrada. Privítala ma pokojne, bez sĺz. Na stene visela fotografia jej manžela: obyčajná tvár, nič hrdinské. Povedala: *„Nie je hrdina. Len verí. A za to sedí.“*

V celách, kde sú takíto ľudia, nie sú žiadne vzbury, žiadne protesty. Nežiadajú revíziu rozsudku – modlia sa. Pre väzenský systém sú to najnepochopiteľnejší väzni: tichí, disciplinovaní, bez agresivity. Nazývajú ich „osobitnými“. Dozorcovia sa niekedy dokonca cítia trápne, keď otvárajú dvere ciel. *„Všetko je v poriadku, veriaci občania?“* pýtajú sa s neistým úsmevom.

Ale pokoj neznamená ľahostajnosť. V každom liste z väzenia cítiť oceľovú vôľu. Jeden z väzňov napísal: *„Môžu nám vziať steny, ale nie zmysel. A zmysel je viera. Pokiaľ si pamätáme, prečo sme tu, sme slobodní.“* Tieto slová mi pripomínajú listy z lágrov – rovnaká intonácia vnútornej slobody, ktorú nemožno zakázať.

Hovoril som s advokátmi, ktorí navštevovali väzenia. Rozprávali mi, ako správa niekedy používa veriacich ako príklad „slušného správania“. Žiadne bitky, žiadne porušenia pravidiel. Paradox: represívny systém potrebuje tých, ktorých sám vyhlásil za zločincov, aby zachoval zdanie poriadku.

V jednej oblasti som stretol muža, ktorý bol podmienečne predčasne prepustený. Odsedel si štyri roky za „účasť v činnosti extrémistickej organizácie“. Sedeli sme v malom byte, hovoril ticho, bez pátosu: *„Spočiatku som sa snažil pochopiť, za čo. Potom som pochopil, že odpoveď neexistuje. Tam nikomu nezáleží na tom, ‘za čo’. Dôležité je, aby bol záznam, číslo, výsledok. Zavreli ma, lebo niekto potreboval*

ukázať, že bojuje proti extrémizmu.“ Spýtal som sa ho, či to neľutuje. Odpovedal: *„Nie. Lepšie je byť odsúdený za pravdu, ako oslobodený za lož.“*

Takéto vety znejú v dnešnej dobe príliš čisto, takmer naivne. Ale práve v nich je spása. Pripomínajú, že slovo môže znova znamenať to, čo znamená.

Prezeral som si zoznamy väzňov. Rozsah je obrovský: Archangelsk, Omsk, Saratov, Belgorod, Krym, Chabarovsk. Stovky mien. Niektorí už boli prepustení, iní čakajú na odvolanie, tretí píšu z väzenia listy, ktoré nikto nezverejňuje. Všetci majú podobné obvinenia, rovnaké formulácie. Systém klonuje vinu rovnako, ako predtým klonoval expertízy.

V jednej z informácií zaslaných Európskemu súdu sa uvádza, že viac ako 400 ľudí sa stalo účastníkmi konaní pre „extrémizmus“ len za účasť na bohoslužbách. Medzi nimi sú dôchodcovia, študenti, ženy s malými deťmi. Niekoľkí zomreli vo vyšetrovacej väzbe, nedočkali sa súdu. Sú to suché čísla, ale za každým z nich je skutočný život.

Pokúsil som sa porovnať ich životopisy. Takmer všetci sú bezúhonní občania, majú stálu prácu, nemajú dlhy, nespáchali žiadne trestné činy. Niektorí majú štátne vyznamenania. Ale v obžalobe to nemá žiadny význam. Hlavné je, že patria k „zakázanej organizácii“.

Jeden vyšetrovateľ to nevydržal a v rozhovore povedal: *„Niekedy sa pozrieš na človeka a pochopíš, že pred tebou nestojí zločinec. Ale zákon je zákon. A človeku sa chce spýtať, kde je tu zákon?!“* To už nie je zákon, ale jeho tieň.

Žena menom Galina, učiteľka matematiky, strávila vo vyšetrovacej väzbe osem mesiacov. V jej spise bolo napísané: *„Viedla hodiny, na ktorých citovala texty uznané za extrémistické“.* Týmito textami bolo Sväté písmo. Rozprávala, ako sa v cele učili naspamäť verše z evanjelia, aby ich nezabudli. „To mi pomáhalo vydržať,“ povedala. Po prepustení jej zakázali učiť.

Keď som sa jej spýtal, či necíti nenávisť, odpovedala jednoducho:
„Nie. Ak začnem nenávidieť, zvíťazia.“

Tieto slová som si zapísal do zošita bez akejkoľvek úpravy. Zneli silnejšie ako akýkoľvek politický prejav.

Väzni svedomia sa nepodobajú disidentom z minulých dôb. Nebojujú s mocou, nepožadujú reformy, ich protest je pokojný. A práve tento pokoj desí systém. Veď moc je zvyknutá na odpor, ale nie na dôstojnosť. Proti vnútornému tichu nemá žiadnu zbraň.

Videl som fotografie z väzení: upravené tváre, úsmevy, listy zložené na štvrtiny. Títo ľudia pripomínajú, že ľudská dôstojnosť sa nemeria rozsudkom. Sú živým dôkazom toho, že svedomie možno uväzniť, ale nemožno ho umlčať.

Nie, neromantizujem utrpenie. Každý príbeh má svoju bolesť, choroby, rozpadnuté rodiny, ale je tu aj niečo viac: schopnosť odpúšťať. Jeden z odsúdených napísal v

liste svojej žene: *„Modlím sa za vyšetrovateľa. Má to ťažšie ako ja. On žije v lži, a ja v pravde.“*

V systéme súradníc, kde sa „extrémizmus“ stotožňuje s vierou, sa väzni svedomia stávajú poslednými slobodnými ľuďmi. Ich väznice sú zrkadlami, v ktorých sa odráža morálny stav krajiny.

Jeden starý muž, prepustený po piatich rokoch väzenia, mi povedal:

„ Mysleli si, že uväznili nás. Ale v skutočnosti uväznili seba. My sme slobodní, oni nie.“

Nemohol som namietať. Nie je to metafora. Je to diagnóza.

Často sa vraciam k ich listom. Nie sú v nich žiadne politické názory ani výzvy, len jasná istota, že dobro má zmysel samo osebe. Niekedy si myslím, že práve tieto listy sú skutočnou učebnicou občianskej odvahy pre budúce generácie.

Raz sa budú historici dohadovať, ako nazvať toto obdobie. Možno nájdu zložité slovo – „nábožensko-právna degradácia“ alebo „systémový extrémizmus štátu“. Ale pre tých, ktorí sedeli, to všetko bude len obdobím skúšky viery.

A keď čítate ich riadky: *„Držíme sa, nestrácame nádej,“* pochopíte, že nádej je skutočne silnejšia ako strach. A strach je jediné, čím systém žije. To znamená, že pokiaľ existujú títo ľudia, systém je odsúdený na zánik.

Kapitola 7. Architekti strachu

Čoraz častejšie premýšľam o tom, že strach nie je hmla, ktorá padá na krajinu sama od seba. Niekto ho vytvára. Každý strach má svojho autora. Ak sledujeme reťazec, od súdnych rozsudkov po odborné posudky, od posudkov po správy, od správ po prednášky a rozhovory, tak v centre tejto siete sú vždy tie isté mená.

Keď som po prvýkrát počul priezvisko Dvorkin, znelo to ako poznámka pod čiarou histórie. Postupne som však pochopil, že to nie je len človek, ale symbol doby. To on vybudoval antikultový systém – jemný, nenápadný, ovplyvňujúci mysle sudcov, prokurátorov, novinárov a kňazov. Dá sa nazvať „infraštruktúrou strachu".

Bol som prítomný na jeho konferencii o „duchovnej bezpečnosti". Hovoril mierne, bez nátlaku, ako prednášajúci pred študentmi. Na obrazovke za jeho chrbtom sa striedali snímky s nápismi: *„Psychologické násilie v sektách", „Manipulácia s vedomím", „Protiopatrenia".* V sále sedeli úradníci, kňazi, príslušníci orgánov činných v trestnom konaní. Nikto nepochyboval o tom, čo povedal. Dvorkin hovoril, že musíme chrániť ľudí pred duchovným otroctvom a že sekty sú nebezpečnejšie ako drogy, pretože kradnú dušu.

Táto veta sa šírila sálou ako heslo. Nikto sa nepýtal: kto dal právo určovať, čo je „otroctvo" a čo je „viera"? Nikto si nevšimol, že pod rúškom starostlivosti o „duše" sa ospravedlňuje kontrola nad slobodou svedomia.

Práve na takýchto fórach sa rodili budúce rozsudky. Nie na súdoch, ale v auditóriách, kde sa formoval jazyk strachu. Odtiaľ sa do vyšetrovacích výborov dostali tézy: „nebezpečná ideológia", „deštruktívne skupiny", „ohrozenie stability". Tento slovník nahradil fakty.

Študoval som sieť antikultových organizácií spojených s Dvorkinom. Nie je ich veľa, ale ich vplyv je obrovský. Prostredníctvom konferencií, publikácií a odborných rád prenikli do štátneho systému. Pod rúškom „nezávislých expertov" pripravujú závery, na základe ktorých sa potom vynášajú rozsudky. Na univerzitách sa otvárajú katedry sektológie, v médiách sa objavujú rovnaké témy. Všade sa opakuje slovník z jedného zdroja.

V jednej z interných správ, ktorú som mal možnosť vidieť, sa priamo uvádza: „Hlavnou úlohou je vypracovanie jednotného diskurzu pre orgány činné v trestnom konaní a cirkvi v otázkach boja proti deštruktívnym kultom". To je formula ideologickej symbiózy: cirkev poskytuje jazyk a štát silu.

Snažil som sa porozprávať s bývalými študentmi, ktorí absolvovali kurzy „náboženskej bezpečnosti". Spomínali na prednášky o „psychotechnikách vplyvu", o „verbovaní prostredníctvom literatúry", o „rozpoznávaní sektárov podľa správania". Jeden z nich povedal:
„Vysvetľovali nám, že svedkovia Jehovovi majú zvláštny pohľad, akoby hypnotický."

Spýtal som sa: *„Videli ste to na vlastné oči?"* Odpovedal: *„Nie, ale profesor to hovoril."*

Tak sa strach stáva vedou a klebety dôkazom.

Architekti strachu nestavajú múry, ale význam. Menia samotné chápanie toho, čo je norma. Keď sa ich rétorika zakotví v zákonoch, slovo „viera“ stráca právo byť osobnou voľbou.

V jednom zo svojich rozhovorov Dvorkin povedal:
„Nie sme proti slobode vierovyznania, ale proti organizáciám, ktoré ničia osobnosť prostredníctvom manipulácie a kontroly.“

Znie to humánne. Ale za touto vetou sa skrýva povolenie zasahovať do súkromného života. Keď je „osobnosť zničená“, znamená to, že ju možno zachrániť proti jej vôli.

Ideológia antikultového hnutia je výhodná tým, že má vždy pravdu. Ak človek nesúhlasí, už je podozrivý. Akýkoľvek dialóg je vopred prehratý, pretože v očiach systému je nesúhlas symptómom.

Videl som, ako jeho stúpenci vystupovali na súdoch ako „odborníci“. Tie isté tváre – rok čo rok. Ich závery sa líšia len názvami. Keď sa jeden z advokátov pokúsil položiť otázku o zdrojoch ich záverov, sudca ho zastavil: „Odborník nie je obžalovaný.“ V tejto vete je celý zmysel novej inkvizície.

Dvorkin vytvoril ideálny mechanizmus moci nad slovom. On nerozkazuje, on vysvetľuje. Jeho knihy citujú v učebniciach, jeho tézy opakujú prokurátori, jeho definície sa stávajú oficiálnymi. Moc miluje takúto vedu, ktorá nevyžaduje dôkazy.

Ale ja vidím aj niečo iné: bez požiadavky štátu by táto ideológia nepreežila. Štát potrebuje ospravedlnenie represií a antikultové hnutie mu poskytuje jazyk. Tak vznikla symbióza medzi ideológiou a vykonávateľmi. Jedni formulujú strach, druhí ho premieňajú na rozsudok.

V archívoch som našiel zápisy z okrúhlych stolov, kde antikultoví aktivisti diskutovali s predstaviteľmi bezpečnostných zložiek o „koordinácii činností“. Hovorilo sa tam o „prevencii prostredníctvom uplatňovania práva“, fráza, ktorá v podstate znamená represie ešte pred spáchaním trestného činu. Preventívna vina.

Ohromilo ma, ako presne je to všetko vystavané. Žiadne tajné sprisahania, len inštitucionálny poriadok. Správy, katedry, granty, dohody. V tom spočíva sila súčasnej ideológie: je legálna.

Architekti strachu nenosia uniformy. Hovoria akademickým jazykom, citujú psychológov a teológov. Ich úlohou nie je kričať, ale formulovať. Vytvárajú obraz sveta, kde kontrola vyzerá ako ochrana a represia ako starostlivosť.

Videl som, ako tento jazyk preniká do vzdelávacích inštitúcií. Učiteľom sa odporúča „informovať žiakov o príznakoch sektárskeho vplyvu“. Deťom sa vysvetľuje, že existujú „nebezpeční veriaci“. Takto sa formuje nová generácia podozrievavosti. Kedysi v Sovietskom zväze učili báť sa „nepriateľov ľudu“. Teraz učia báť sa „netradičných náboženstiev“. Rozdiel je len v názve.

Pokúsil som sa skontaktovať s jedným bývalým úradníkom, ktorý sa podieľal na vytvorení štátneho programu „duchovnej bezpečnosti“. Súhlasil, že bude hovoriť pod podmienkou anonymity.

„Vtedy sme verili, že chránime krajinu“, povedal. *„Ale potom nám došlo, že nás využívajú. Všetko sa zmenilo na lov.“*

„Prečo ste to nepovedali?“

„Lebo už bolo neskoro. Systém kŕmil sám seba. Strach sa stal profesiou.“

Táto veta je presná. Strach sa naozaj stal profesiou. Existujú experti na strach, novinári strachu, úradníci strachu. Všetci majú svoje správy, rozpočty, pracovné inštrukcie. Strach má svoj vlastný formulár.

Niekedy si myslím, že v tejto ideologickej architektúre je niečo zo stredovekého staviteľstva. Je postavená na viere vo vlastnú neomylnosť. Každý kameň je prispôsobený, každá trhlina je zakrytá slovom „bezpečnosť“. Len základ je postavený na lži.

Strach stojí na ľuďoch, ktorí veria, že je nevyhnutný. Ale stačí, aby niekto začal pochybovať, a všade sa objavujú trhliny. Niekedy sa mi zdá, že práve toho sa architekti boja najviac. Stavajú múry, lebo sami žijú v strachu zo slobody. Veď sloboda svedomia je nekontrolovateľná sila. A človek, ktorý sa nepodriaďuje kontrole, je pre nich priamou hrozbou.

Ale akákoľvek architektúra strachu je krátkodobá. Kamene lží sa vždy zrútia pod váhou toho, čo sa snažia skryť – pod váhou svedomia.

Kapitola 8. Nová ríša

V určitom momente som pochopil, že slová „tradičné hodnoty“ a „duchovná bezpečnosť“ sa v oficiálnych prejavoch vyskytujú častejšie ako slová „sloboda“ a „zákon“. Nie je to len zmena slovnej zásoby – je to symptóm.

História sa neopakuje zrkadlovo, ale špirálovito. Dnešný antikultový projekt je prepracovanou šablónou starého totalitarizmu, prispôsobenou digitálnemu veku. Nová ríša nevyžaduje pochodne, tábory a slogany. Je postavená na myšlienkach, dokumentoch, expertízach, talk show, zákonoch o „ochrane citov“ a televíznych prejavoch o „národnej identite“.

Vidím, ako sa krok za krokom formuje ideologická konštrukcia, v ktorej človek existuje len ako súčasť „duchovného organizmu“. V tejto schéme je individuálne svedomie prekážkou, súkromný názor hrozbou, viera predmetom dohľadu. A to všetko sa vyslovuje s úsmevom a miernym tónom kazateľa.

Na jednom zo štátnych fór povedal predstaviteľ rady pre náboženské štúdiá:
„Rusko stojí na prahu duchovnej vojny. Potrebujeme mobilizáciu vedomia.“

Táto veta prešla bez komentára, ako niečo samozrejmé. Mobilizácia vedomia, to je formula novej ríše. Nie koncentračné tábory, ale koncentrácia myslenia.

V rámci tohto systému má každý svoje miesto. Odborník ukazuje, koho sa treba báť. Sudca potvrdzuje strach zákonom. Televízia vysvetľuje, prečo je strach prínosom. Občan to opakuje, aby nevyčnieval. Takto sa buduje ideologická vertikála.

Keď čítam správy antikultových organizácií, prekvapuje ma ich slovná zásoba. Neexistujú tam ľudia ale len „objekty vplyvu“, „členovia deštruktívnych spoločenstiev“, „podliehajúci ideologickej manipulácii“. Je to jazyk dehumanizácie, takmer medicínsky. Tak v Tretej ríši písali o „neplnohodnotných“. Rozdiel je len v termínoch.

Nová ríša sa neživí fanatizmom, ale ľahostajnosťou. Nie sú v nej masové demonštrácie, nie je tam idol, ale je v nej zvyk podriaďovať sa. Ľudia si zvykajú na myšlienku, že za nich už niekto správne rozhodol. Zvyk je najstabilnejšia forma diktatúry.

Často premýšľam o tom, ako ľahko sa ideológia maskuje za patriotizmus. Najprv sa hovorí o ochrane tradícií, potom o ochrane pred cudzincami. Potom sa cudzincami stávajú všetci, ktorí kladú otázky. Táto logika je neomylná a vždy vedie k jednému výsledku.

Nová ríša nepotrebuje hranice. Jeho zbraňou sú semináre, expertízy, novelizácie zákonov. Jeho hymnou je fráza „na ochranu spoločnosti“. A čo je najdôležitejšie, jej nepriatelia nevedia, že sú nepriateľmi, kým k nim neprídu s povolením na prehliadku.

Vidím, ako sa táto ideológia exportuje za hranice Ruska. Vo východnej Európe sa objavujú „odborníci na sekty“, ktorí citujú tých istých autorov. V ázijských krajinách sa konajú konferencie o „duchovnej bezpečnosti“. Niektoré štáty začínajú kopírovať ruskú prax náboženských zákazov. A strach sa stáva nadnárodným tovarom.

Ale každá ríša strachu má svoju slabinu – vlastnú lož. Čím hlasnejšie moc hovorí o duchovnosti, tým je v nej menej ducha. Čím viac vyžaduje jednotu, tým hlbší je rozkol. Tento systém nemôže existovať bez nepriateľov, čo znamená, že je odsúdený donekonečna ich hľadať.

Nová ríša sa nevyhlasuje nahlas. Buduje sa potichu – prostredníctvom byrokracie, prostredníctvom expertov, prostredníctvom škôl. Jej slogan je jednoduchý: „Najprv bezpečnosť, potom svedomie“. Ale keď svedomie odsunú na „potom“, už sa nevráti.

Videl som, ako sudca na jednom procese vyhlásil:

„Štát má právo chrániť občanov pred nebezpečnými myšlienkami“.

Táto veta by mohla byť na erbe akejkoľvek diktatúry. Lenže diktatúra nezačína násilím – začína jazykom nenávisti.

Niekedy si myslím, že nová ríša možno už zvíťazila. Nie navonok, ale vo vedomí. Keď človek začne veriť, že sloboda je nebezpečná, všetko ostatné je už hotové.

Ale história ukazuje, že žiadny režim strachu nie je večný. Zrútili sa všetky impériá, ktoré sa vyhlásili za jediných strážcov pravdy. Zrúti sa aj tento. Lebo v človeku vždy zostáva bod, na ktorý moc nedosiahne – svedomie. Môže spať, ale nezomiera.

Videl som ju v očiach tých, ktorých nazývali extrémistami. Sedeli za mrežami, ale boli pokojní. Nezlomili ich, lebo strach nepôsobí na tých, ktorí sa neboja. V tom spočíva koniec každej ríše. Je bezmocná voči vnútornej slobode.

A niekedy budú historici listovať v našich dnešných dokumentoch, v týchto úhľadných protokoloch s úradnými pečiatkami, a budú písať: *„Takto vyzerala nová forma starého totalitarizmu.“* Bude pre nich ťažké uveriť, že toto všetko sa robilo v mene dobra.

Ale uvidia: systém, ktorý je postavený na strachu, vždy opakuje jednu chybu – zabúda, že človek nie je laboratórny objekt. Je schopný povedať „nie“. A toto „nie“ ničí akékoľvek múry.

Kapitola 9. Export nenávisti

Keď som začal toto vyšetrovanie, zdalo sa mi, že história prenasledovania svedkov Jehovových je vnútorným ruským javom. Mýlil som sa. Akákoľvek ideológia založená na strachu, skôr či neskôr hľadá export. Nenávisť je tovar, a vždy sú pripravení kúpiť ho tí, ktorí sa boja slobody.

Všimol som si, že od polovice 2010-tych rokov sa antikultový diskurz začal objavovať aj mimo Ruska. Tie isté formulácie, tí istí experti, dokonca tie isté fotografie, len preložené do iných jazykov. Vo východnej Európe, na Balkáne, v strednej Ázii, na Blízkom východe sa konali konferencie o „boji proti deštruktívnym kultom“. Organizátori boli tí istí: asociácie úzko spojené s ruskými štruktúrami.

Pozrel som si zoznam účastníkov jednej takejto konferencie, ktorá sa konala v Belehrade. Medzi nimi boli zástupcovia ruského „Centra pre religionistické štúdie“, známeho svojimi závermi v prípadoch svedkov Jehovových. V programe boli prednášky o „sektách ako hrozbe národnej identity“. Všetko vyzeralo ako vedecké podujatie, kým som si neprečítal tézy: „metódy neutralizácie deštruktívnych hnutí“, „informačné operácie proti sektárstvu“, „duchovná bezpečnosť Európy“. Tak sa propaganda naučila hovoriť jazykom vedy.

Vzápätí po konferenciách nasledovali publikácie. V európskych a ázijských médiách sa začali objavovať články o „ruskej skúsenosti s bojom proti kultom“. Tie isté argumenty ako v ruských novinách: „totalitné sekty“, „manipulácia svedomím“, „zasahovanie do rodín“. Dokonca aj formulácie boli rovnaké, akoby boli preložené z jednej metodickej príručky.

Vysledoval som reťazec. Zdrojom sa ukázala byť skupina organizácií, ktoré dostávali granty na „osvetovú činnosť v oblasti duchovnej bezpečnosti“. Formálne sú to súkromné mimovládne organizácie, v podstate však pobočky antikultovej siete, ktorá vyrástla z Dvorkinových myšlienok. Ich správy boli zasielané medzinárodným štruktúram, kde ich úradníci bez hlbšieho preskúmania citovali ako „údaje nezávislých expertov“. Takto sa lož dostala do európskeho povedomia.

V jednej západnej krajine sa na základe týchto „údajov“ dokonca začali parlamentné vypočutia o „boji proti náboženskému extrémizmu“. Ako príklad uvádzali ruské prípady proti Svedkom Jehovovým. Nie ako príklad represií, ale ako vzorový príklad. Bolo pre mňa fyzicky ťažké čítať tieto správy: hovorili tým istým tónom ako ruskí experti, len s európskym prízvukom.

Pochopil som, že antikultová ideológia nepozná hranice, pretože jej palivom je strach, a strach je univerzálny. Funguje rovnako v akejkoľvek kultúre, ak sa nájdu správne slová: „ochrana detí“, „národné hodnoty“, „morálna čistota“. Týmito slovami sa dá ospravedlniť všetko – od zákazu zhromaždení až po väzenské tresty.

Rozprával som sa s obhajkyňou ľudských práv z východnej Európy. Rozprávala mi, ako sa v jej krajine začali objavovať „odborníci na sekty“, pozvaní z Ruska. Radili miestnym úradníkom, prednášali o „psychickom násilí“, distribuovali príručky, v ktorých sa takmer doslovne opakovali ruské texty. O niekoľko rokov neskôr sa v

krajine začali prvé súdne procesy proti malým náboženským hnutiam. Scenár bol rovnaký: expertíza – obžaloba – rozsudok.

Takto nenávisť získava zdanie zákonnosti. Nie je vnucovaná hrubo, je zavádzaná ako „skúsenosť“ a „pomoc“. Rusko sa stalo nielen zdrojom represií, ale aj dodávateľom ideologickej technológie.

Našiel som zmienky o tom, ako ruskí antikultoví aktivisti participovali na fórach v Taliansku, Nemecku a na Cypre. Tam sa prezentovali ako „obete sektárskeho násilia“ a požadovali sprísnenie legislatívy. Niektorí z nich spolupracovali s miestnymi cirkevnými štruktúrami, využívajúc spoločný strach z „netradičných náboženstiev“. Tak vznikla medzinárodná sieť dôvery, v mene strachu.

Tento export má však jednu zvláštnosť – neprináša zisk, len moc. Strach nerobí človeka bohatým, ale poslušným. Štáty, ktoré prijímajú tento model, získavajú pohodlnú zbraň proti akémukoľvek nesúhlasu. Vyhlásiť niekoho za „deštruktívneho“ znamená vylúčiť ho zo spoločnosti. Je to lacnejšie ako sa hádať.

Videl som, ako niektoré západné publikácie začali vo svojich článkoch odkazovať na ruské „výskumy“. V jednom nemeckom časopise sa objavil článok o „nových hrozbách náboženského extrémizmu“. Autor uvádzal ako príklad „sektárske expertízy z Ruska“ ako „model systémového prístupu“. Článok neobsahoval ani jeden fakt, len zovšeobecnenia. Ale legalizoval samotnú rétoriku.

Tak sa nenávisť, ktorá bola raz sformulovaná ako doktrína, stáva medzinárodnou. Jej štruktúra je všade rovnaká: nepriateľ – obeť – spasiteľ. Najprv vytvoria nepriateľa, potom ukážu obeť, a potom ponúknu spásu. Je to trojstupňová formula propagandy, vypilovaná ešte v dvadsiatom storočí.

Zistil som, že bojovať s takýmto javom je ťažké, pretože nevyzerá agresívne. Na konferenciách sa hovorí o „ľudských právach“, „bezpečnosti“, „psychologickej pomoci“. Nikto nevysloví slovo „zákaz“. Je skryté v byrokratických formulách.

Niekedy sa mi zdá, že tento export nenávisti je nebezpečnejší ako vnútorná cenzúra. Vnútorný systém ničí krajinu zvnútra, zatiaľ čo vonkajší infikuje svet myšlienkou, že sloboda svedomia je luxus. Keď túto myšlienku prijmú aj na Západe, už to nie je ruský problém – je to globálna kríza myslenia.

Spomínam si na slová jedného kňaza, ktoré mi povedal v rozhovore:
„Keď cirkev súhlasí s mocou proti človeku, stráca dušu.
To isté platí aj o svete. Keď spoločnosť súhlasí s mocou proti svedomiu, stráca budúcnosť.“

A predsa aj tu, uprostred prívalu správ, konferencií a protokolov, zostávajú ľudia, ktorí túto lož neakceptovali. V rôznych krajinách sa objavujú advokáti, novinári a obhajcovia ľudských práv, ktorí nazývajú veci pravými menami. Vidia, že „ruský model“ nie je ochrana, ale represia zamaskovaná za starostlivosť.

Veď export nenávisti nie je prekračovanie hraníc, ale prenos myšlienok. A ak sa tieto myšlienky zakorenia v iných krajinách, svet začne pomaly strácať imunitu proti totalitarizmu.

V dvadsiatom storočí ľudstvo už niečo podobné zažilo. Vtedy sa ideológia tiež javila ako vedecká, racionálna, zameraná na „očistenie spoločnosti“. Dnes sa história opakuje, len namiesto rasových teórií je to „duchovná bezpečnosť“.

Niekedy sa mi zdá, že opäť stojíme na začiatku veľkého cyklu. Nenávisť, zakrytá peknými slovami, sa vracia do obehu. Predáva sa pod rúškom starostlivosti, šíri sa ako vírus dôvery, žije na univerzitách, v médiách, v zákonoch. Ale ako každý vírus, ani ona nie je večná.

Kapitola 10. Mlčanie Európy

Často premýšľam o tom, že najhoršie na represii nie sú samotní kati, ale ticho, ktoré ich obklopuje. História pozná mnoho príkladov, keď zlo rástlo práve v tichu. Dnes sa toto ticho nazýva diplomaciou, politickým pragmatizmom, „nezasahovaním do vnútorných záležitostí“.

Keď v Rusku začali väzniť ľudí za modlitby, Európa reagovala zdvorilo. Niekoľko rezolúcií, opatrné vyhlásenia, zriedkavé publikácie v tlači. A potom – ticho. Akoby sa všetko dialo niekde ďaleko a nemalo nič spoločné so spoločnými hodnotami.

Bol som na jednom zasadnutí v Bruseli, kde sa diskutovalo o porušovaní slobody vierovyznania. Sála bola plná zástupcov ľudskoprávnych organizácií, novinárov, diplomatov. Keď prišla reč na svedkov Jehovových, atmosféra sa zmenila. Niekto zakašľal, niekto sa pozeral do telefónu. Jeden úradník z ministerstva zahraničných vecí potichu povedal:

„Je to zložitá téma. Treba zohľadniť politický kontext.“

Kontext. Toto slovo sa stalo zámienkou pre nečinnosť.

Keď som čítal správy Európskeho parlamentu, udivoval ma ich tón: „vyjadrujeme znepokojenie“, „vyzývame k dialógu“, „považujeme za dôležité pokračovať v monitorovaní“. Za týmito slovami sa skrýva nulová aktivita. Za každým „vyzývame“ sa skrýva strach zo straty diplomatickej rovnováhy. V politike, rovnako ako v súdnictve, je forma dôležitejšia ako obsah.

Stretol som sa s európskymi novinármi, ktorí chceli písať o týchto veciach, ale redaktori ich zastavili: „Táto téma nie je rezonančná.“ Médiá sa o Rusko zaujímajú len vtedy, keď ide o ropu, vojnu alebo špionáž. Osud veriacich neprináša vysokú sledovanosť.

Jeden nemecký korešpondent mi povedal:

„Pre verejnosť je ľahšie súcitiť s obeťami vojny ako s obeťami nespravodlivosti. Vojna je viditeľná. Súd nie je.“

Mal pravdu. Vojna si vyžaduje fotografie. Súd si vyžaduje svedomie.

Spomenul som si, ako som na začiatku vyšetrovania písal listy niekoľkým európskym mimovládnym organizáciám a žiadal ich, aby venovali pozornosť ruským rozsudkom. Odpovede boli strohé: „Sledujeme situáciu.“ Sledovanie nahradilo konanie. Je jednoduchšie pozorovať, ako zasahovať.

V roku 2021 Európsky súd pre ľudské práva uznal prenasledovanie svedkov Jehovových za porušenie základných slobôd. Rozhodnutie prešlo takmer bez povšimnutia. Žiadne veľké titulky, žiadne politické vyhlásenia. Rusko ho jednoducho ignorovalo. Európa mlčala. Tak sa mlčanie zmenilo na súhlas.

Spomínam si na vetu zo starého prejavu jedného filozofa: *„Sloboda prestáva byť univerzálnou hodnotou, keď sa pre ňu začínajú hľadať ospravedlnenia.“* Dnes sa to deje pred našimi očami. Európska morálka sa stala selektívnou.

Hovoril som s francúzskym poslancom, ktorý sa raz vyslovil proti náboženskej diskriminácii. Povedal:

„Ľudia sú unavení z veľkých slov. Chcú stabilitu.“

Stabilita bez svedomia, to je stagnácia. História už dokázala, ako končia kompromisy s tyraniou. Mlčanie Európy sa vysvetľuje politikou, ale v skutočnosti je to strach. Strach priznať, že autoritárstvo opäť nakazilo svet, že hranice už nechránia pred bezprávím. Je ľahšie zavrieť oči ako priznať, že vírus je už vnútri našej spoločnosti.

V jednej škandinávskej krajine, kde som prednášal, sa ma jedna žena z publika opýtala:

„Prečo by sme sa mali starať o slobodu a spravodlivosť v inej krajine?“

Odpovedal som:

„Pretože ľahostajnosť nepozná hranice. Dnes mlčíte o niekoho uväznení a zajtra niekto bude mlčať o tom vašom.“

Logika sa vždy opakuje. Európa to vie, ale vždy predstiera, že si to nepamätá. V štyridsiatych rokoch mlčala o koncentrákoch. V osemdesiatych rokoch o gulagoch. Teraz o súdoch kvôli viere. Mlčanie je najstabilnejšia vlastnosť civilizácie.

Neidealizujem Západ. Ale keď krajiny, ktoré sa nazývajú baštou ľudských práv, prestanú chrániť právo človeka veriť, strácajú morálne právo na líderstvo. Sloboda, rozdelená na zóny záujmov, sa mení na politický obchod.

Jeden diplomat mi povedal:

„Nemôžeme riskovať vzťahy kvôli náboženským menšinám.“

Znamená to, že v súčasnom svete už ľudské práva nie sú základom, ale prekážkou?!

Spomínam si na tváre tých, ktorých som videl na ruských súdoch, tých, ktorí sa modlili cez mreže. Je im jedno, či o nich Európa hovorí, alebo mlčí. Ale pre samotnú Európu toto mlčanie znamená sebazničenie. Lebo pravdu možno prehliadať, ale nemožno ju zrušiť.

Jedného dňa som v malej berlínskej kaviarni stretol mladého historika. Povedal mi:

„Mlčanie Európy vždy končí výkrikom. Lenže vtedy je už neskoro.“

Možno je táto kniha pokusom prerušiť ticho, kým sa nestalo zvykom.

Kapitola 11. Rozmazané svedomie

Niekedy sa mi zdá, že všetko, čo sa deje, má jedno spoločné slovo – rozmazanosť. Rozmazané hranice zákona, pojmov, zodpovednosti. Nikto nehovorí priamo lož, ale každý sa trochu odchyľuje od pravdy a svet postupne stráca kontúry. V tejto šedej zóne sa svedomie stáva luxusom.

Ľudia, ktorí páchajú bezprávie, sa pritom úprimne nepovažujú za účastníkov represií. Vyšetrovateľ hovorí: „Ja tomu len dávam formu.“ Sudca: „Nie som expert.“ Expert: „Ja nerozhodujem, koho treba súdiť.“ Novinár: „Ja len odovzdávam informácie.“ Každý je čistý pred sebou samým, a práve preto to všetko funguje. Tak vzniká neosobné zlo – bez zloduchov, bez ideológov, bez krvi na rukách, len s pečiatkami na papieroch.

Keď som sa rozprával s mladými právnikmi, ktorí sa pripravujú stať sa prokurátormi, jeden z nich povedal:

„Príliš to dramatizujete. Treba dodržiavať postup, nie emócie.“

Spýtal som sa: *„A čo ak je samotný postup nespravodlivý?“*
Pokrčil plecami: *„Tak treba pracovať dôslednejšie.“* Svedomie nahradené dôslednosťou…

V jednej väznici mi odsúdený povedal:

„Najťažšie nie sú múry, ale to, že vonku nikto necíti vinu. Nikto. Ani tí, ktorí vedia, že sme nevinní.“ Zmĺkol a dodal: *„Zrejme má teraz svedomie flexibilný grafikon.“*

Táto flexibilita je hlavnou chorobou súčasnosti. Svedomie už nie je orientačným bodom, ale voliteľnou možnosťou. Dá sa zapnúť alebo vypnúť v závislosti od okolností. Takto štát mení morálku na nástroj.

Na univerzitách som počul prednášky o „hodnotovo neutrálnej jurisprudencii“. Prednášajúci vysvetľovali, že sudca sa nesmie riadiť emóciami, ale iba zákonom. Ale ak sa zákon sám stal nástrojom nespravodlivosti, neutralita sa mení na spolupáchateľstvo.

Niekedy si myslím: možno je svedomie jednoducho unavené? Unavené kričať do prázdna, dokazovať to, čo je zrejmé. A nahrádza ho ľahostajnosť – najpohodlnejšia forma zla. Nevyžaduje vernosť a nevyvoláva pocit viny. V nej je pokoj.

Na jednom zo seminárov pre novinárov som počul vetu: *„Hlavné je nestavať sa na nikoho stranu.“* Ale nevyžaduje si pravda stranu? Mlčanie je tiež postoj, lenže v prospech sily.

Znova a znova si čítam listy väzňov a v každom z nich je veta „*držme sa*“. Oni, zbavení všetkého, si zachovávajú jasnosť, ktorú stratili slobodní. Paradox našej doby: za mrežami je svedomie, na slobode je ľahostajnosť.

V starých archívoch som našiel spomienky sovietskeho vyšetrovateľa, ktorý napísal v 70. rokoch: „Neverili sme vo vinu všetkých zatknutých, ale systém sa nemohol zastaviť.“ Dnes môžeme nahradiť dátum a mená a text zostane pravdou. Systém sa stále nemôže zastaviť, pretože nemá mechanizmus svedomia.

Keď sa pýtam úradníkov, či veria v spravodlivosť toho, čo sa deje, väčšina odpovedá: *„Taká je politika.“* To je nové náboženstvo – slúžiť politike namiesto svedomia.

Jeden kňaz mi v súkromnom rozhovore povedal:
„Svedomie je hlas Boha v človeku. Ale ak človek prestane počúvať, Boh mlčí.“

Myslím si, že dnes Boh mlčí hlasnejšie ako kedykoľvek predtým. Toto mlčanie nie je trestom, ale dôsledkom.

Rozmazané svedomie umožňuje všetko: od falšovania expertízy až po ľahostajný rozsudok. V správach si to nevšimnete, ale je prítomné v každom dokumente – v suchých formuláciách, v úhľadných podpisoch, v zdvorilých slovách „na základe záverov“.

Niekedy sa mi zdá, že krajina žije v stave morálnej hmly. Ľudia nevidia, kde je dobro a kde zlo, pretože všetko je rovnako označené – pečiatkou. V takomto svete svedomie prestáva byť vnútorným zákonom a stáva sa otázkou pokynov.

Ale sú aj takí, ktorí si zachovávajú jasnosť. Je ich málo, ale práve na nich spočíva ľudská dôstojnosť. Sú to advokáti, ktorí neberú úplatky, sudcovia, ktorí odchádzajú do dôchodku, experti, ktorí odmietajú podpisovať falošné závery. Ich činy sú takmer nepostrehnuteľné, ale práve oni pripomínajú, že svedomie, ako možnosť, ešte existuje.

Často premýšľam: možno práve v tomto tichu sa skrýva šanca. Pokiaľ aspoň jeden človek vnútri systému cíti hanbu, nie je všetko stratené. Svedomie možno potlačiť, ale nemožno zrušiť.

Zatváram ďalšiu zložku s materiálmi k prípadu a cítim, že som unavený nie zo zloby, ale zo šedosti. Zlo sa vždy dá pomenovať, ale ľahostajnosť je neviditeľná. Tečie ako voda, vypĺňa všetky prázdne miesta a zmýva obrysy.

Rozmazané svedomie nie je diagnózou len Ruska. V súčasnosti je to choroba moderného sveta. Vždy, keď ľudia uprednostňujú pohodlie pred pravdou, táto choroba sa opäť prejavuje. Napriek tomu verím, že na návrat svedomia nie je potrebná väčšina. Stačí niekoľko hlasov, ktoré nezmĺknu.

Kým tieto hlasy znejú, aj keď len šeptom, svet ešte nie je úplne hluchý.

Kapitola 12. Hranica strachu

Keď som začal toto vyšetrovanie, zdalo sa mi, že ide o ojedinelý jav – o náboženské prenasledovanie, o deformáciu práva, o niekoľko stoviek súdnych prípadov. Teraz to chápem: nejde o vieru, ale o človeku. Presnejšie – o hranicu, kde človek prestáva byť človekom.

Každá diktatúra nezačína výstrelom ani nariadením, ale vnútorným súhlasom väčšiny, tichým a opatrným. Tak sa strach stáva vzduchom. Ľudia ho dýchajú, bez toho, aby si všimli jeho vôňu. Je v správach, vo formuláciách, v rozhovoroch v kuchyni.

A len ten, kto prestane dýchať tento vzduch, začne sa dusiť. Týchto ľudí nazývajú extrémistami. Videl som ich. Nepodobajú sa hrdinom. Sú unavení, tichí, bez rétoriky. Ale majú niečo, čo nemajú tí, ktorí ich súdia, a to je celistvosť.

Antikultový systém, postavený na strachu, sa vždy považuje za večný. Tak uvažovali všetky režimy, od inkvizítorov po ideológov minulého storočia. Spája ich však jedna chyba: verili, že strach je silnejší ako svedomie. Svedomie sa však nemeria zákonom a nezávisí od postavenia. Prebúdza sa tam, kde človek po prvýkrát povie „nie“ – aj keby to bolo len šeptom.

Videl som ten šepot. Sudca, ktorý príliš dlho hľadel do očí obžalovanému a pri vynesení rozsudku sa pomýlil. Odborník, ktorý po podpísaní falošného posudku napísal do konceptu: „Odpusť mi“. Vyšetrovateľ, ktorý odovzdal manželke obžalovaného list bez razítka cenzora. Sú to malé gestá, ale práve z nich sa skladá odpor. Žiadny systém nedokáže vypočítať moment, keď strach začne ničiť sám seba.

Dnes Rusko žije v ére právne formovaného strachu. Ale história nás učí: strach nie je nekonečný, vždy dosiahne svoj limit. Potom sa všetko zrazu zrúti ako domček z kariet.

Často mi hovoria: *„Píšete bez nádeje.“* Ale nádej nie je pocit, ale čin. Nie je v sloganoch ani v politike, ale v konaní človeka, ktorý zostáva sám sebou, keď sa všetci okolo skrývajú. V tom spočíva skutočný odpor.

Keď premýšľam o budúcnosti, nevidím ľahké riešenie. Ale vidím nevyhnutnosť odplaty. Každý štát, ktorý vyhlási svedomie za zločin, skôr či neskôr súdi sám seba. A tento súd je vždy prísnejší ako akýkoľvek trestný súd.

Spomínam si na slová jedného z väzňov:
„Nie sme tu preto, že sa nás boja. Sme tu preto, že nás nemožno zlomiť.“

Tieto slová sú rozsudkom celého systému. Strach môže poraziť telo, ale nie ducha.

Keď vychádzam z archívu ďalšieho prípadu, vzduch sa mi zdá hustý ako sklo. Ale v tejto ťažobe sú trhliny. Nie sú viditeľné, ale existujú – v každej pochybnosti, v každej úprimnej otázke, v každom človeku, ktorý prestane opakovať s davom.

Keď sa človek prestane báť nazvať lož lžou, systém stráca rovnováhu.

Verím, že jedného dňa sa v Rusku opäť začnú vyslovovať jednoduché slová – bez úvodzoviek, bez obzerania sa, bez povolení. Viera bude opäť znamenať vieru, zákon – zákon, človek – človeka. A v ten deň sa archívy tejto éry stanú lekciou, a nie varovaním.

Táto kniha nie je o svedkoch Jehovových. Je o nás. O tom, ako ľahko dovolíme, aby sa strach stal normou. A o tom, že pokiaľ je aspoň jeden človek schopný povedať „nie“, aj keď len potichu, aj keď len vo svojom vnútri, nie je pre nás ešte všetko stratené.

Zoznam literatúry

1. Akademické a kontextuálne práce

1. Introvigne, M. (2020). The Russian anti-cult movement and its global influence. CESNUR Papers.

2. Richardson, J. T. (2017). Regulating religion: Case studies from around the globe. Springer.

3. Курбатов, С. (2020). Лингвистика власти: язык как инструмент принуждения. Европейский университет.

4. Яковлев, А. (2019). Право и совесть: границы подчинения в авторитарном обществе. Новое издательство.

2. Ďalšie medzinárodné zdroje a dokumenty týkajúce sa ochrany ľudských práv

1. European Court of Human Rights. (2010). Jehovah's Witnesses of Moscow and Others v. Russia (Application No. 302/02). https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-99221

2. Amnesty International. (2018). Amnesty International report 2017/18: The state of the world's human rights – Russian Federation. Refworld. https://www.refworld.org/docid/5a99387c8.html

3. Amnesty International. (2020). Human rights in Eastern Europe and Central Asia: Review of 2019 – Russian Federation. https://www.amnesty.org/en/documents/eur01/1355/2020/en/

4. Amnesty International. (2021). Amnesty International report 2020/21: The state of the world's human rights – Russian Federation. ecoi.net. https://www.ecoi.net/en/document/2048607.html

5. Amnesty International. (2022). Amnesty International report 2021/22: The state of the world's human rights – Russian Federation. ecoi.net. https://www.ecoi.net/en/document/2070228.html

6. Amnesty International. (2023). Amnesty International report 2022/23: The state of the world's human rights – Russian Federation. https://www.amnesty.org/en/documents/pol10/5670/2023/en/

7. Dekoder. (2022, January 13). Zeugen Jehovas: Extremismus und Religionsfreiheit. https://www.dekoder.org/de/gnose/zeugen-jehovas-extremismus-religionsfreiheit

8. European Parliament. (2020, May 21). European Parliament resolution of 21 May 2020 on Russia, the case of Alexei Navalny (2020/2642(RSP)). https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0120_EN.html

9. Human Rights Watch. (2019, February 6). Russia: Jehovah's Witness convicted. https://www.hrw.org/news/2019/02/06/russia-jehovahs-witness-convicted

10. Human Rights Watch. (2019, October 29). Persecution against Jehovah's Witnesses in Russia escalates. https://www.hrw.org/news/2019/10/29/persecution-against-jehovahs-witnesses-russia-escalates

11. Human Rights Watch. (2020, January 9). Russia: Escalating persecution of Jehovah's Witnesses. https://www.hrw.org/news/2020/01/09/russia-escalating-persecution-jehovahs-witnesses

12. Human Rights Watch. (2020, July 1). Prosecutors in Russia object to parole for Jehovah's Witness. https://www.hrw.org/news/2020/07/01/prosecutors-russia-object-parole-jehovahs-witness

13. Human Rights Watch. (2021). World report 2021: Russia. https://www.hrw.org/world-report/2021/country-chapters/russia

14. Human Rights Watch. (2022). World report 2022: Russia. https://www.hrw.org/world-report/2022/country-chapters/russia

15. Human Rights Watch. (2023). World report 2023: Russia. https://www.hrw.org/world-report/2023/country-chapters/russia

16. Human Rights Watch. (2024). World report 2024: Russia. https://www.hrw.org/world-report/2024/country-chapters/russia

17. Human Rights Watch. (2025, January 16). World report 2025: Russia. https://www.hrw.org/world-report/2025/country-chapters/russia

18. Human Rights Watch. (2025, March 18). US-Russia engagement should address rights abuses. https://www.hrw.org/news/2025/03/18/us-russia-engagement-should-address-rights-abuses

19. Le Monde. (2017, April 20). Les Témoins de Jéhovah interdits en Russie par une décision de la Cour suprême. https://www.lemonde.fr/europe/article/2017/04/20/les-temoins-de-jehovah-interdits-en-russie-par-une-decision-de-la-cour-supreme_5114508_3214.html

20. Le Monde. (2019, November 26). La Russie réprime avec force les Témoins de Jéhovah. https://www.lemonde.fr/international/article/2019/11/26/la-russie-reprime-avec-force-les-temoins-de-jehovah_6020573_3210.html

21. Le Monde. (2021, May 16). Russie. Harcelés, filmés nus, emprisonnés : la dure situation des témoins de Jéhovah. https://www.lemonde.fr/international/article/2021/05/16/russie-harceles-filmes-nus-emprisonnes-la-dure-situation-des-temoins-de-jehovah_6077892_3210.html

3. Dokumentárne a analytické publikácie

1. Клуб сторонников расследовательской журналистики. (2025, 4 сентября). Экспертиза как оружие террора. https://actfiles-supporters.org/ekspertiza-kak-oruzhie-terrora/

2. Клуб сторонников расследовательской журналистики. (2025, 24 сентября). Юридико-лингвистический анализ книги А.Л. Дворкина «Сектоведение». https://actfiles-supporters.org/yuridiko-lingvisticheskij-analiz-knigi-a-l-dvorkina-sektovedenie-priznaki-ekstremistskogo-materiala-v-pravovyh-sistemah/

3. Клуб сторонников расследовательской журналистики. (2025, 3 марта). По стопам нацизма. Преследование Свидетелей Иеговы в России. Причины и виновники. https://actfiles-supporters.org/istoriya-presledovanie-svidetelej-iegovy-v-rossii/

4. Клуб сторонников расследовательской журналистики. (2025, 7 мая). Что стоит за геноцидом Свидетелей Иеговы в России? https://actfiles-supporters.org/chto-stoit-za-genoczidom-svideteli-iegovy-v-rossii/

5. Клуб сторонников расследовательской журналистики. (2025, 30 марта). Новый рейх Дворкина. https://actfiles-supporters.org/novyj-rejh-dvorkina/

4. Ruské právne dokumenty

1. Федеральный закон Российской Федерации от 25 июля 2002 года № 114-ФЗ «О противодействии экстремистской деятельности». (2002). Официальный интернет-портал правовой информации.

2. Верховный Суд Российской Федерации. (2017, 20 апреля). Решение № АКПИ17-238 по делу о ликвидации религиозной организации «Управленческий центр Свидетелей Иеговы в России» (рассмотрено в открытом судебном заседании по административному иску Министерства юстиции Российской Федерации). Официальный интернет-портал правовой информации.

3. Верховный Суд Российской Федерации. (2017, 17 июля). Апелляционное определение Судебной коллегии по гражданским делам № 5-КГ17-33-К2 по жалобе религиозной организации «Управленческий центр Свидетелей Иеговы в России» на решение от 20.04.2017 № АКПИ17-238. Официальный интернет-портал правовой информации.